

frtot pedig Rafaj Károly hitrokonunknak, ez áldozatkész közügy-barátnak köszönhetünk.

Ime, t. közönség, elődeink és részben kortársaink vallásos érületének, hazafiságának, mivelődés-szeretetének hasznos gyümölcssei és maradandó emlékei! Ime az összehordott áldozatok, melyek a mi legbecsesebb traditionkat képezik: összekötő kapcsolatát a multnak jelennel, külső jelképét annak, hogy közös szeretetünk és legnemesebb érzelmeinknek mindig volt egy közös tárgya s innen mint gyúpontról vissza és szétsugárzott a kegyelet és testvériség érzete mind az áldozókra, mind az áldozatok élvezőire. Ime: hogyan fonódnak a testvériség koszorújába egymás emlékét átölelő lények, a kik testi szemeikkel egymást soha sem is látták! Ime: mily lelkesülten hinnenék nefelejtset sirjára azoknak, a kiknek csak halhatatlan szellemét ismerjük! Ime az út egyik nemzedéktől a másiknak szívéig! Emlékezzetek, szeressetek, áldozatok!

2.

Muzsnai ifjabb Demeter János élete és alapítványa.*)

Irta és felolvasta: *Sándor János* igazgató-tanár.

Kinek egész élete közszolgálatban, a hazáért, a nemzetért, vagy valamely vallásfelekezetért munkálva telik el; kinek minden tette, még akkor is, ha tán önmagáért vitte is véghez, de végeredményében az emberiség üdvét, előmenetelét czélozta; kinek mindenek fellett egy szent eszme, egy magasztos ideál lebegett előtte, úgy élni, úgy cselekedni, hogy az emberek legnagyobb részének a boldogítása eszközlössék ezáltal, az ilyen érdemesítette magát az örökéletre.

Azonban nem minden egyes élete ilyen lefolyásu. Rendelketésünk magunkért is munkálni. A saját érdekünkben jól és becsületesen végzett munka is tiszteletes, mert ez által is hatást idézhetünk elő arra nézve, hogy ösztönt, példát adjunk másoknak a hasznos életre. Ez irányban is befolyhatunk a közboldogság emelésére. Kiki az ő munkakörében, a néki adatott erőt és tehetséget jó szándék, és igyekezettel párosítva, egyes oly tényeket is mutathat fel, a melyek képesek megörökíteni nevét s elismerést szerezni neki a jelenben úgy, mint a jövőben.

A rendelkezésem alatt lévő adatok nyomán egy ilyen elismerésre méltó embert akarok felmutatni; illetőleg élete folyását adandom elő, habár töredékesen is, és végül kiemelni azt a tettét, a mely parancsolja, hogy szóljak, beszéljek róla, mert az őt a halhatatlanok közé emelte. Nem országokat kormányzó, nemzeteket igazgató, vagy hódító sergeket vezérlő emberről leszen szó, hanem egy székely családból származott egyénről, kinek neve fenáll, mig leszen hazánkban

*) Azok a levelek, jegyzőkönyvi kivonatok s más okmányok, a melyekre e leírásban hivatkozás van, láthatók a székely-kereszturi unitárius középtanoda levéltárában.

unitárius vallásközönség és áll e gymnasium. Ez ember muzsnai ifj. Demeter János.

Ifj. Demeter János született 1788-ban october 1-én Muzsnában, Udvarhely megyében. Szülői voltak Demeter János és Gyórfi Mária. Apja armális székely családból való és muzsnai birtokos, anyja pedig maros-vásárhelyi születésű polgárleány. Apja fiatalkorában Mező-Sámszonban udvari hivatalt viselt. Ez idő alatt ismerkedett meg Gyórfi Máriával, kit nőül vevén, hazajöttek Muzsnába lakni, s itt született egyetlen gyermekök János.

Az ifj. Demeter János tanulását Muzsnában kezdette. A sz.-kereszturi középtanodába 1802-ben jött s itt tanult 1810-ig; a mikor is, bevégezvén az itteni tanfolyamot, kolozsvári iskolánkba ment át. Ötön mentek ez évben Keresztúrról Kolozsvárra.

Minő eredménnyel tanult Sz.-Keresztúron, arról nem szólhatok, mert abban az időben a classificationalis protocollumban csak annyit irtak bé: promoteáltattak ezek s ezek. Ó minden évben a promoteáltak között van, a miből következtethetjük, hogy sikerrel tanult. Kolozsvárt pedig az akkori érdemsorozati jegyzőkönyv tanúsítása szerint, négy éven keresztül minden tantárgyat jó eredménnyel tanult.

Kolozsváron a seniori matriculában, mely kezdődik 1721. mart. 8-án s lejő 1867. jul. 1-ig, ifj. Demeterre nézve a következő feljegyzések vannak: „1813 5a 7 bris fit juratus. 1814. fit praeceptor Syntaxeos; dein frequentat jura; mox praeceptor Theologiae, dein Exactor. Praec. Hebr., tandem fit cancellista. In s p. Jurium. Com. Degenfeld.“ De nemcsak ez, hanem más adatok is vannak arról, hogy özv. gróf Degenfeld Miksáné, gróf Teleki Anna, kutyfalvi uradalmában lett praefectus. Azonban e lépése napját, adatok hiányában, meghatározni nem tudom. Anynyi bizonyos, hogy Kolozsvárról eljőve, még azon évben praefectusnak ment. Ez történt 1816-ban s tartott a szolgálat 1835-ig, a mikor betegsége miatt hazament Muzsnába. Praefectusi hivatalt viselt e szerint 18, vagy 19 évig.

Ez évek alatt állandóan Kutyfalván lakott. Innen járta bé a gr. Degenfeld-féle magyarországi uradalmakat, Erdőszádát s másokat, hogy felügyeletet gyakoroljon. Ez útjairól számtalanszor beszélt betegsége idejében Muzsnában, s különösen emlegette, hogy a midőn először ment Magyarországra az uradalmakba s megtudták ottan, hogy ő unitárius, bámulták, csodálták, hogy n i n c s e n s z a r v a. És ez történt a 19-ik száz első felében, a mikor az unitárius vallás e hazában csaknem 300 éves volt. Hitünk ragyogó napja fényét bé nem homályosíthatván elleneink, minket, a kik e hitnek követői voltunk, szarvval bírónak hirdettek, remélve, hogy így hitelveink nem fognak nagy hódítást tenni.

Ifj. Demeter János családot nem alapított; de azért könnyelmű életet nem folytatott. Kötelességeinek lelkiismeretes elvégzője; szorgalmas és takarékos volt, mutatja az, hogy 1834. ápril 8-án bethleni gróf Bethlen Sándornak Muzsnában lévő jószágát hatezer Rfrton,

minden Rfirtot három ezüst huszassal számítva, megvette zálogjára olyformán, hogy nyolcz évig senki ki ne válthassa. A kiváltás azonban később sem történt meg. Ifj. Demeter a birtokba beigtattott udvari tiszt Kakasi Gergely, és derzsi Derzsi István s agyagfalvi Bardoczi Elek assessorok jelenlétében irt év ápr. 11-én.

Ezután, nem sokára, 1835-ben betegség találja s hazamegyen Muzsnába, a hol csaknem 3 évi szenvedés után meghalt. Porai a muzsnai temetőben nyugosznak. Mintegy két méter magas sirkövén e felírás van: „ifjabb tekintetes Demeter János Praefectus ur fekszik itt őshoni sirja ölében, élt 50 esztendő, meghalt április 19-én 1838-ban. A temető Muzsna délnyugoti oldalán van; emelkedett, száraz hely. E 900 □ öl területű temető helyet szülői ajándékozták a muzsnai unitárius ekklezsiának. Apja bal, anyja pedig jobbfelől fekszik mellette. Apja 87, anyja pedig 80 éves korában halt meg; mindketten 1848-ban.

Az ifj. Demeter életében és elhunytá után is egy kevés ideig, gymnasiumunk, vallásközönségünk nem tudott semmit arról, hogy benne egy nemes szívű jóltevőnk élt és hunyt el. 1838. július 5-én Tömösvári Sándor, gróf Degenfeld Ottó udvari tisztje, Szász-Vesszősről levelet ír Sz.-Keresztúrra Koronka József igazgatótanárhoz, melynek rövid tartama ez: Szolgáltam a mostani princípálisom ő nagyságát muzsnai ifjabb, már néhai Demeter János urral 12 esztendeig; a ki Muzsnában 15 ezer váltóforinttal bethleni gróf Bethlen Sándortól egy rész jószágot zállagosított; hanem e szerzés után leveré a betegség s a mint értesültem f. évi ápr. 19-én meghalt. Ez a nevezett és tisztelt néhai ur egy jólelkű igaz és háladatos keresztény vala. — 1835-ben, a mikor a betegség egy véletlen guttaütéssel érkezett meg, a melyből aztán kiócsult, Kutyfalván, senkitől nem ösztönözve, regius urakat hivat magához és beteg-ágyából, tulajdon szájával egy szép testamentumot diktál s tulajdon kezeirésével meg is erősíti, azon tizenöt ezer Rfirton szerzett jószágról, a melynek nagyobb részét testamentaliter hagyja a sz.-keresztúri gymnasiumnak és tanítóprofessornak, egy részét pedig a muzsnai ekklezsiának. Mindezeket elrendelve megerősíti s azután engemet maga eleibe parancsolt s az egyik regius urral előttem szóról-szóra felolvastatta. Ekkor a testamentum bepecsételtetett és tulajdon ládájába tétetett általam. Ez a testamentum ma is megvan Muzsnában a szülőinél. Én szolgálatban és távol lévén, most nem mehetek Muzsnába. Itt felhívja a Koronka professor figyelmét, hogy nála lehetne e testamentum legilletékesebb helye, mert valaki igen könnyen kitekerheti a nyakát. Ámbár, írja tovább, én a testamentum foglatját szóról-szóra tudom. E testamentumban van az is, hogy nekem a szülőire életökben legyen gondom. Ezt a néhai, édes apja, anyja és Hadházi János muzsnai pap előtt is számtalanszor nyilvánította; hozzátéve azt is, hogy a testamentum tartalma szerént, a jószág mind a nemes gymnasiumnak, mind pedig az ekklezsiának általa adassék általam annak idejében és úgy használtassék, a mint a meghalt elrendelte. Kéri tehát Koronka professort, hogy tegyen ez ügyben valami lépést.

Koronka professor ir Hadházi János muzsnai papnak a Tömösvári levele következtében s azt is felhossa, hogy a közelebbi zsinaton e hagyományt és ennek mikénti állását bejelenteni akarja. Mire Hadházi 1838. aug. 14-én válaszolja: nincsen semmi veszély és okot sem lát arra, hogy a zsinatban előterjesztessék. Ha Tömösvári békés, akkor a testamentumot jó securitásba tehetik.

1839. febr. 14-én Tömösvári Sándor és Koronka József Muzsnába mennek; a végrendeletet megvizsgálják s azt éppen úgy találják, a mint ifj. Demeter János kiállította volt. Felolvastatott Rác z Gergely és Zongor István tanuk előtt. Tartalma megtudatván, Koronka és Tömösvári kérték eredetiben, vagy másolatban a testamentumot, de az id. Demeter János megtagadta azon okból, hogy maga és hitvese életök végéig a testamentum szerint azon jószág jövedelmét haszonélvezik s még azon jövedelmekből némely passivum debitumok depuratioja is kötelessége lévén, ennél fogva élete végéig magánál tartja. De, hogy biztosítva legyenek azok, a kiket e véghagyomány illet, hogy e véghagyományi irás elveszése, eltévedése által károsítva ne legyenek, id. Demeter János leköti ősi benválóját mindena járandóival együtt 15 ezer Rfrt-ig s erről kötelező irást ad Rác z Gergely és Zongor István hites táblabírák tanuskodása mellett. A végrendelet pedig öt pecséttel u. m. Koronka, Tömösvári, Hadházi és a két tanu pecséteivel lezárva id. Demeter Jánosnál maradt. Számbavételezett ez alkalommal a már néhai ifj. Demeter János passivuma és activuma is. Passivum összesen, leütve 744 frt 53 kr activumot, 4366 VR. firtot és 37 krt tett.

A mint látszik id. Demeter János is szép vagyonnal rendelkezett. E mellett haszonélvezte a fia által szerzett Bethlen-féle birtokot is.

1835. tavaszán, midőn ifj. Demeter Muzsnába hazament, utána hajtották számos marháit és egy egész ménest, a melyben gyönyörűbbnél-gyönyörűbb fajcsikók voltak. Jól emlékeznek erre ma is a Muzsnában élő öreg emberek. Nagy marha-állomány és tekintélyes birtok jövedelme felett rendelkezett ifj. Demeter. Ezekből akarta tisztázni a már említett terheket, melyeket, a mint kitűnik, a birtokra nem fektetett a végrendeletben, hanem csak a jövedelemre, hogy így épen, tisztán maradhasson az egész hagyomány a sz.-kereszturi gymnasiumra és a muzsnai ekkleziára.

A betegség és halála ennek tisztázásában meggátolta. Orvosok és gyógyszerek inkább vették igénybe a jövedelmet s a teher megmaradt. Szülői, az ő halála után, tíz évig haszonélvezték a szerzett jószágot. Ez idő alatt is a jövedelem elment s a teher maradt. Ekkor az id. Demeter János, a kinek fia végrendelete keze között volt, érezvén élete vége közeledtét s meglehet azt is, hogy semmit sem törlesztett a terhekből, melyre pedig kötelezte volt magát 1839-ben, s másfelől öcsse Demeter Mihályt is tekintve, holmi rokonsági érdek is szerepelhetett, vagy tán e hagyomány történetében nagy szerepet vivő Rác z Gergely táblabíró adott holmi tanácsot az öreg, akkor már 86 éves Demeternek s e hatások következtében a törté-

hetett, hogy 1847. június 10-én id. Demeter János a fia végrendeletét megsemmisítette, melynek biztosítására 1839-ban minden ősi vagyonát lekötötte volt, csak azért, mert fiáról terü is maradott hátra, ennek végrendeletét semmitérőnek, érvénytelennek, úgy a végrendeletre és az iránt tett minden kötelezvényeit, akárhol és akárkiknek tette, ünnepélyesen, általánosan visszahuzottaknak nyilvánítja, minden törvényes erejükből s kötelezések-ből kivetkezteti. És ezeknek előre bocsátása után a következőleg végrendelezik:

De azonban szeretett fiamnak emlékét apai szívvél tekintve, végrendeletemet hiven megteendő a következőkben, nem mulatom el nyilvánítani azt, hogy néhai szeretett fiamnak munkás élete s szorgalmának gyümölcse, csaknem mindent ide értve, tizezer VR. frtra ment. Itt aztán leírja, hogy ezzel és az ehhez kölcsönzöttel vette a muzsnai, már említett jószágot, a mely vásár miatti teher ma is megvan. Tehát — írja — a tiszta és álló tizezer VR. frt mennyiségből hagyok és kötök a nemes Sztás-Keresztur-falvi unitárius gymnasiumnak váltóban hatezer R. frtot, vagy a zálogolt jószág $\frac{3}{5}$ részét olyformán, hogy ez csakis az én és szeretett nőm elhunytunk után egy év múlva fog a gymn. birtokába menni és adatni. Ezen egy évi jószágjövedelem, minket aggott és tehetetlen állapotunkban ápoló szeretett öcsénk Demeter Mihálynak menvén. Azon-tul a már érintett tőkének évenkénti fele kamatja 180 R. frt a gymn. rendes tanárának, a másfele 180 R. frt a gymn. czélarányos szükségeire fordíttassék; vagy a jószág jövedelme e szerint használ-tassék fel. Hasonlólag hagy a muzsnai unitár. ekklézsiának 4 ezer VR. frtot, vagy a jószág $\frac{2}{5}$ részét. Ez is haláluk után egy évvel menjen át. A kamat, vagy jószág jövedelem felerészét vegye az ekkléz-sia, fele részét pedig a pap.

A végrendelet 3-ik pontjában előszámlálja a terheket u. m. enyedi tanár Péterfi Lászlónak 3422 VR. frt, a zselléreknek 1180 VR. frt, összesen 4602 VR. frt. Ez a már előbb említett adósságnál nagyobb összeg; lihetőleg kamatok is vannak hozzászámítva. E teher törlesztésére a jószág negyedrészt rendel; vagy pedig ha a gymnasium és ekklesia részesedésük arányában letörlesztik, akkor a negyedrészt jószág is nekik megyen át. A zsellérek pénzének kamatja fizetődik az által is, ha hetenként nekik egy-egy napi szolgálat elengedtetik. S a falu határán és a közelebbi vásáros helyeken kívül semmi uri szolgálatra menni nem tartoznak, a míg az 1180. VR. frtot vissza nem kapják.

Itt megjegyzem, hogy ez a jószág az ifj. Demeternek történt elzalogosítás előtt gr. Haller Jánosnak volt hasonlólag eladva s a muzsnai zsellérek gr. Haller zoltáni uradalmába is jártak munkát végezni. E szolgálat a távolság miatt kellemetlen levén, hogy ez megszűnjék, szívesen kölcsönözték a zsellérek ifj. Demeternek a már érintett öszszeget a birtok megvásárolhatására.

A negyedik pontban végrendeleti végrehajtónak van téve décs-

falvi Rác Gergely ur. Az 5-ikben írja, hogy a tőkét semmi czim, szín és forma alatt nem szabad elkölteni, a felsőbb hatóság számadása alá rendelvén. S végül ez áll: ezen szent és istenes czélből tett hagyományomat, keblem mélyéből kívánom és ohajtom, hogy mind a nemes gymnasium, mind a nemes egyház évezredeken keresztül éldelje és használja s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának.

A következő évben elhalt id. Demeter János nőjével együtt. Megkezdődvén a szabadságharcz, iskoláink szünetelnek s a haza ügye lett legelső mindenek előtt és így az említett végrendeletet illetőleg nem történt semmi olyan lépés, mely feljegyzésre lenne méltó, egészen 1850. február 2-ikig, a mikor is végrendeleti végrehajtó Rác Gergely megjelenik Muzsnában s a végrendeletet felbontván, a még mind meglévő adósságba Péterfi László örökösének, — mert Péterfi Lászlót az oláhok megölték volt 1848-ban, 61 éves korában, — u. m. Péterfi Juliánna és Sára asszonynak*) becsültetett 26 szekér szénát termő kaszálót és 5 vékás szántót. A zselléreknek pedig, a kik kölcsönt adtak volt, 8 szekér szénát termő kaszálót és 1 vékás szántót. Ezeket mindnyájan az elbecsült birtokba be is igtatta.

A gymnasium és a muzsnai ekklesiára nézve megjegyzi a végrehajtó: a forradalmi idő, a fölszabadulás nagy csorbát és csonkulást ejtett, t. i. tizenegy zselléri teleknek felszabadulásával. Azért a gymnasium és egyház a hagyományozott mennyiségekbe, csakis a megmaradott birtokoknak részökbe jutandó illetőségek évenkénti hasznát élvezendik, míg ebbeli csonkulásuk egy jövő kárpótló országos bizottmánytól ki fog egyenlítettetni.

Hogy a hagyomány története annál világosabb legyen, szükségesnek látom röviden megemlíteni, mi módon volt — ha volt — adósa ifj. Demeter János Péterfi László enyedi tanárnak. Ifj. Demeter Péterfi László tanártól nem kölcsönzött, hanem igen özvegy Degenfeld Miksáné Teleki Anna grófnőtől 4 ezer VR. firtot 1834. máj. 20-án; tehát azután 42 nappal, hogy a muzsnai jószág árát gr. Bethlen Sándornak ki is fizette volt. Az ifj. Demeter a kölcsönzött összegből egy ezer VR. firtot még az évi aug. 12-én — tehát 84 nap nap mulva — visszafizetett, a mint ezt bizonyítja gróf Teleki Anna eredeti nyugtája az irt időről. Az elmaradott adósságról való irás a Péterfi László kezébe került, melyről ő és örökösei azt állították, hogy a grófné adta át bizonyos tartozásába oly formán, hogy az Péterfinék fizettségék ifj. Demeter által. Azonban az adósságlevélben semmi ilyenmü megjegyzés, vagy valami más átadási irás nem volt e tartozásról; tehát az átutalványozás csak szóbelileg lehetett, a mint e hagyományhoz tartozó iratokból kitünik.

Péterfi László gr. Degenfeld Miksa fiainak, Imre és Ottonak

* Ezek egyike Székely-Udvarhelyen lakott, a hol a hetivásárok napján adta és kapta Rác Gergely a szükséges utasításokat, felvilágosításokat.

volt nevelője s ezekkel ment Németország akademiáira.*) A szájhagyomány ezzel köti össze a leírt tartozásos ügyet. Valószínűség van benne. Csak az egy kissé feltűnő, hogy Péterfi László 1810-ben lett a Degenfeld-fiuk nevelője és e megjutalmazás csak a harminczas évek vége felé éri őtet, s szinte hihetetlen is, hogy egy gr. Degenfeldné oly hosszú ideig adósa legyen Péterfi Lászlónak, a nevelőnek. De térjünk vissza s lássuk mi történt tovább.

Rácz Geryely végrendeleti végrehajtó önféjüleg megtévén a birtok felosztását, e lépés ellen Koronka professor a szükséges folyamodást megtette a Sz.-Keresztúron létező császári alkerekületi biztossághoz. Itt és Sz.-Udvarhelyen is a Districts-Commando-nál a lett az eredmény, hogy a gymnasium és eklésia a jószágnak háborítatlan birtokában maradjon. Az adóssággövetelők pedig utasítottak a rendes törvényszékek felállításáig halasztható várakozásra. És így a Districts-Commando határozata erejénél fogva a Rácz Gergely végrehajtói eljárása megsemmisítettett. Ettől kezdve 1856. mártiusig a gymn. és muzsnai eklésia haszonélvezte az egész jószágot. Ez idő alatt bevett a birtok hasznából a gymnasium 510 frt 72 krt és Koronka igazgató is 510 frt 72 krt osztrétkben.

1856. mártiusban kezdik meg a követelők a pert s tartott 1857. január végeig, a mikor is a törvényszék az id. Demeter János testamentumát tévén ítélete alapjáúl, azt határozta, hogy az ifj. Demeter János adósságait fizesse a gymnasium és a muzsnai eklésia.

Az egyházi felsőbbség ez idő szerint nem volt értesülve a hagyományról, sem az e felett kifejlődött perről. E pert Koronka professor folytatta a gymn. részéről s végkimenetele a lett, hogy az előbb említett ítélet t. i. az adósság törlesztése nem hajtathván végre, 1858-ban a birtok elárvereztetett, még pedig nagyon potomáron, 1518 frt 9 kron.

Az árverezés kezdete előtt kihirdettetett, hogy a birtokból unitárius ember ne vegyen, mert pénzt elveszti. E praktika ki műve volt, nem tudom; jóllehet kétféle hir szárnyalt erről azután, melyekről adat van kezemen. Mindkettőt ugyan, de legfőképen azt, a mely Koronka névével van összefűzve, teljesen alapnélkülinek, hihetetlennek tartom. Legvalószínűbb, hogy annak esze működött itt is, a ki e hagyományt anynyi zavarba hozta. Az ördögi terv, cél el lett érve, a birtokból nemhogy a gymnasium és eklésia, de unitárius ember még pénzével sem kaphatótt. Megvették nagyon potomáron a más felekezetbeliek s százszok s birják maig is békeséggel.

A Consistorium 1857-ben hallomás útján értesülvén a Demeter-hagyományról és perről, 460. sz. a. keményen leir Koronka József igazgatóhoz s az ügyről felvilágosítást kér és egyszersmind a perhez tartozó iratok felküldését is megsürgeti. Koronka megküldi, megírja a szükségeseket s a Consistorium a további intézkedéseket megteszi, kezébe vevén az ügyet. Az 1859-iki Kolozsvárt tartott zsinati főtá-

* Lásd P. Szathmáry K. Bethlen főtanoda története 313 lap.

nács august. 30-iki ülésében 23. jk. sz. a pedig a következő végzést hozza: a 460—1857. E. K. T. sz. a bőven felfejtett indokokból, maga részéről is hibául teszi ki, főkép Koronka József kereszturi igazgatótanár atyánkfiának az ezen tömeg és ezt illető ügyek körüli eljárásában felöltő mulasztásokat és vétségeket u. m.:

a. hogy az id. Demeter János által tett vég hagyományról a végrendelet felküldése mellett az E. K. Tanácsot annak idejében nem értesítette.

b. hogy az ezen vég hagyományos tömeg ellen a Péterfi László örökösei által a tömegre nehézkedő adóssági tőke és kamatja felvételére indított nagyfontosságú tömeges keresetről, a terhelő ítéletekről, a per kedvetlen kimeneteléről s a megkezdett törvényes executióról tudósítást nem adott. A kereset védelmét önfejtől elfogadta, megtette; abban jelesen azon ellenvetést, hogy a hagyományos tömeg, mint urbériséget vesztett birtokos ellen, a tőkeösszeg törvény szerint fel nem mondható, megtenni, a követelt kamat egy részének régebb történt kifizetését kimutatni elmulasztotta, s a szerént a dolgot oda menni engedte, hogy ezen adósságos követelés és okozott temérdek perköltség, nemcsak a szép hagyományos tömeget közárverési potomárban, hanem az utalványozott urbéri kárpótlás egyrészét is elnyelte, — holott ha az E. K. T. mindezekről azonnal és idejében értesül, sikerithette volna azt, hogy a hátrálék nehány száz frt kamat kölcsön vett pénzből is kifizetve, a tőke urbéri kárpótlási kötelezvényekkel névértékben törlesztessék és így a hagyományozott szép kiterjedésű jószág a végrendelező által intézett szent czelokra megmaradjon.

Mindezen mulasztások és vétségek a tárgy körüli eljárásokból és a perfolyta-levelekből annyira nyilvánvalók, hogy az egyh. Főtanács a K. Tanács elől idézett határozatával egybehangzólag Koronka József tanár atyánkfiát az okozott kárról felelőssé tenni, reá nézve a kártérítési kötelezettséget kimondani nem kételkedik; mindazonáltal megtekintve ezen atyánkfiának huzamos hasznos szolgálata által a nevelés körül szerzett csoportos érdemeit egyfelől, másfelől pedig megfontolva azt, hogy tanár atyánkfia nem szándékos ros akarral, hanem a törvénykezés körüli járatlansága által okozta e károsodást, az E. Fő T. kegyelem útján a kártérítést elengedi.

Kérdésbe jöhet, hogy ezen sok zavar és per után mi és mennyi az, a mi már a Demeter-alapot teszi; és mi adott okot nekünk arra, hogy a jóltévők ez emlék-ünnepélye egyik és legfőbb pontjául éppen az ifj. Demeter János élete és alapítványa szolgáljon. A végeredmény látható idézett zsinati jegyzőkönyv 5-ik pontja alatt 31—1859. sz. alatti törvényszéki határozat egybefüggőleg a 112—1859. sz. alatti határozattal a Péterfi-örökösöknek a hagyományos tömeg elleni követelések megállíttatott a. tőkéről 1368 frt 48 kr, b. 6%-os kamatúl 1847. sept. 1-től 1857. dec. 5-ig 841 frt 48 kr, c. perköltségül 142 frt 31 $\frac{1}{2}$ kr, összesen 2353 frt 7 $\frac{1}{2}$ kr pengő pénzben.

Ebből törlesztetett a vég hagyományos jószágból közárverezés útján békerült összeg 1518 frt 9 kr; a még fenmaradó 834 frt 58 $\frac{1}{2}$

kr követelés a kárpótlásból fizettetett. Ugyanis vesztett urbériségek kárpótlási czime alatt utalványoztatott az országos földtehermentési bizottmánynak oct. 17-én 1857-ben 5353. sz. alatt tőkétül és kamattól 1858. januar 1-től folyó kamatszelvénnyel ellátott államkötelezvényekben 3844 frt $36\frac{1}{2}$ kr, miből az árverezés útján bejött összegegen felüli követelés kifizettvén. marad véghagyományos tömegnek 3009 frt 38 kr. pengőben.

Ez összeget a zsinati főtanács tőkésítendőnek határozta s gyarapodott 1869-ig 6329 frt 94 kr-ra, melynek kamatja a végrendelet értelmében $\frac{2}{5}$ részben a muzsnai ekklesia és pap, $\frac{3}{5}$ részben pedig a sz.-kereszturi gymnasium és igazgatója javára 1869 ben 168. sz. a. az E. K. T. 1870 kezdetével megindittatott. A kamat 338 frt 89 kr tett.

1870-ben a Demeter-hagyatékból 6000 frt utólagos kárpótlás jött, melynek 293 frt évenkénti kamatja az évi E. K. Tanácsi 112. sz. a. az illetőkre nézve a már ismert részesedési arányban folyóvá tétetett. Összesen tehát 631 frt 89 kr adatott ki a Demeter-alap kamatjából évenként.

A hagyomány élvezésében nem történt semmi változás 1875-ig, a mikor is az E. Főtanács 94/2 sz. alatti határozatával a kereszturi igazgató részét benmarasztotta a közpénztár javára, — a mely addig mint igazgatói fizetés szerepelt, — oly formán, hogy rendes tanári fizetéséből ennek megfelelő összeget vont le s így a Demeter-alapot beolvastotta rendes fizetésébe. Ez idő szerint mint igazgató, érdekelt levén, nem kívánok semmi megjegyzést tenni ez eljárásra.

Az egész Demeter-alap ma teszen 12,950 frt 78 kr oszt. értékben. Ennyi és ekkora összeg az, melynek kamatja $\frac{3}{5}$ részben a sz.-kereszturi gymnasium és $\frac{2}{5}$ részben a muzsnai ekklesia javára jótékonyan foly be. Hogy mily nagy nehézség, sok küzdelem járult e hagyományhoz, a felsoroltakból kitünik.

Volt-e joga az id. Demeter Jánosnak fia végrendeletét elszagatni, a melyben csak a fiu szerzemény vagyonáról volt szó és nem az apa kezén levő ősi birtokról, és a már fia által rendes, törvényes formában elteltált javakba magát örökösnek tekinteni és az ingóságokra fektetett terheket, a melyeket fia végrendelete szerint annak kellett volna kifizetnie, a ki ingóságait örökli, ezt kikértilve, az ingatlanokra tenni által azokat: ezeknek vitatásába nem elegyedem. Czelóm inkább a tények felsorolása, nem annyira kritizálása.

Említve volt fennebb, hogy id. Demeter János kötelezvényt ad fia végrendelete épségben tartását illetőleg; akkor semmi olyan körülményt nem említ fel, a mi őt e végrendelkezésben sértené, sőt elismeri, hogy fia adósságainak tisztázása az ő kötelességévé van téve, mint haszonélvezőnek. Tíz évig haszonélvez. Ez alatt fiut fogad maga mellé, hogy ápolja őt és nejét. Az adósság törlesztése maradott, de ugylátszik, gondolkozott a 80 éven jóval felül levő öreg ember, hogy sem szeretett öcsöcse, Demeter Mihály érdeke, sem pedig elhunyt fia emléke sértve ne legyen erősen. E küzdelmek között hozzájárul a kisértő Rác Gergely személyében, ki, a mint lát-

szik, minden actusnál jelen van s azonkívül a Péterfi-örökösöknek útmutatójuk volt a per megkezdése előtt is és felhatalmazottjokként szerepel a perben. Elismerteti az id. Demeterrel a Péterfi Lászlónak való tartozást, kinek eddig sem gr. Degenfeldnétől, sem pedig ifj. Demetertől nem volt semmi okmánya e tartozásról s így reménye sem lehetett neki, sem örököseinek ennek megkaparíthatásához. E Rác Gergely, a ki ellen Koronka József bűnvádi keresetet akart indítani s azt az E. K. Tanácsnál is sürgette, oly végrendelkezést tétet a már második gyermekségre jutott emberrel, a melynek alapján biztos fogantuyok legyen a Péterfi-örökösöknek a fellépésre.

Mi történt tovább, tudjuk. A pert előidéző okokat, a bonyodalmak szerzőinek gondolkozásmódját, s a rosz kifejlődést eszközölő lépések mibenlétét mellőzzük a lehetőségig. Ezekkel együtt fel kellene emlegetni az akkori politikai viszonyokat, törvénykezési rendszert s az igazságot szolgáltató közegek értelmi felfogását. Nemzeti jogaink eltiprási idejét kellene szellőztetni; azt az időt, a melyben a protestáns iskolák, egyházak s azok között a mienk is korlátoztattak, szorítottak az absolutismus által; mert az azokban hirdetett, tanított szabadeszmék, gondolatok az absolut-kormányoknak romlására lehetnének; illetőleg, az innen sugárzó világosság sértette a szemöket. Ezek elnyomása, vagy legalább hosszú időre való megdermesztése volt czélozva, a midőn a mi létezetésünk is bizonyos mennyiségű vagyron kimutatásához volt kötve. Kiapadhatatlan áldozatkészségünk megmentett!

E szomorú korbá esik a Demeter-hagyomány megindulhatására nézve a kevésbbé szerencsés kifejlődés. A kettős szerencsétlenség részletesebb körülményeinek felsorolását tehát elhagyva, e hálaünnepélyünk alkalmával, foglalkozunk inkább az alapítványt tulajdonképpen létesítő ifj. Demeter Jánossal és azon nemes gondolattal, intentionál, a mely nála folytonosan megvolt. Egy közönséges armális székely családból fölemelkedik, ha a ministerségig nem is, de addig, hogy esze után tisztességes vagyont gyűjt. Egyes embert szolgált, de közhasznu lett munkássága, mert termése első zsengejét az Urnak áldozta, t. i. nem az öröklött, de azon vagyont, melyért ő fáradozott, melyet ő szerzett, vallásfelekezete oltárára tette, a midőn e gymnasiumnak és a muzsnai ekklesiának hagyományozta. Nem az önző magasztalás szól belőlem a midőn róla így beszélek, de mint nemzetem, felekezetem egy tagja, erkölcsi kötelességemnek ismerem, tartom, az érdemnek megadni azt, a mi illeti.

Segits magadon s Isten is megsegít. Erre voltunk s vagyunk utalva mi unitáriusok eleitől fogva. Az önségely nagy szerepet játszik vallásunk, iskoláink történelmében. Ifj. Demeter János ez iskola életének első tizedében tanult itt, a midőn ez még a kezdet nehézségeivel küzdött. Hogy létesült ez, tudjuk, már sokszor fel volt emlegetve. Miből? Semmiből? Nem! Hitrokonaink, az egyesek áldozatkészségéből; tehát abból a nagy tőkéből, a melyre van alapítva existentiánk; a melynek nem szabad elfogyni, elapadni, ha állani kíván egyházunk. Ifj. Demeter látta a nagyobb és kisebb ál-

dozókat, és az itteni hiányokat, szükségeket nem hallomásból, de látásból ismerte, s az áldozatkészség, buzgóság korán, már élte kezdetén megtermékenyítette lelkét azon példákban, a melyek előtte állottak. Az ezen iskoláért lobogó szent tűz melegét felfogta, de nemcsak, hanem meg is tartotta egész életén keresztül.

Családja nem volt, de azért nyomtalanul nem halt el; oly magot hintett, a mely évszázakon keresztül gyümölcsözik. Az idő tova siet, magával viszen mindent. Boldog, ki oly tettet vihet véghez, a mely megáll mindvégig s így azt a kort, a melyben élt, halhatatlan-ná teszi s mintegy drága örökséget adja át az utódoknak, hogy abból tanulást, lelkesedést vegyenek és a régi fénynél új szövétneket gyujtsanak. Így magaslik ki egy-egy tettekben gazdag kor a többiek felett. Jaj az utókornak, ha az ily idők értékét nem tudja kellőleg felfogni!

Szeretjük mondani, hogy vallásfelekezetünkre nézve Kolozsvár a szíve. Jó, legyen, csak hogy Sz. Keresztur ennek az egyik kamarája. De e merengés nem elég! Vér kell, mely az életműködést van hivatva megindítani! E vér a pénz első sorban. Tudta ezt jól ifj. Demeter János is. Abban az időben tanult itten, a melyben gyenge anyagi vagyonnal rendelkezünk. Egy tanárnak évi fizetése 200 mfrtot tett s azt se kapta rendesen. Hogy is tarthatta fenn magát? kérdehetjük, a kik most hozzájuk képest némileg jobb körülmények között vagyunk. Szerényen, szegényesen, de mégis tisztességesen az akkori viszonyok között.

Idők teltével javult helyzetünk. E javulhatás reményében működtek elődeink. Iskoláinknak a haladó világgal kellett és kell haladni. Ez intézet és ennek ügyei is gondozás alatt állottak, de eszközzei, rugói még most is szaporitást, javítást kívánnak. Ez tehát nem bevégezett, csak folyamatban lévő. A cél nemhogy elérve volna, de csak törekvés van arra, hogy eléressék. Az ehez kötött remények, ha részben valósultak is, de még sok vár valósulásra. Mi arra vall, hogy hiányzik ezekre nézve az eszköz s várja az ősökhez hasonló, méltó jöltevéket, a kik gyámolítsák, támogassák. Onnan vár, ahonnan eddig is kapott, egyesektől; azoktól, a kiket nemcsak az értékpapírok, vagy a gabona ára emelkedése, de az erkölcsök mikénti állása is érdekelt. A kik áldoznak, mert kellő erkölcsi erővel bírnak.

Csak a nagy és nemesen érző lelkek fejthetik ki a nagy eszmét! Ifj. Demeter János is ezek közé tartozott! gazdag erkölcsi erőben, nemes lélekben. A talentumot nem ásta el, hanem gyümölcsöztette s itt hasznosította ez iskolánál.

Alapítványa történetét a lehetőségig részletesen tárgyalám. Sok balfelfogást lehetett és lehet hallani erről, főképpen azon per miatt, a mely ezt megcsonkította. Kritikus korban lett volna hivatva e hagyomány segíteni szükségseinken s tán éppen ezért is vádolják Koronkát élesen némelyek. Leírásomból kitűnik, hogy a vád méltatlan. Őt rossz akarat nem vezette, csak az volt egyetlen hibája, miszerint azt hitte, hogy a pert neki kell folytatni, mint a gymn. igazgatójának. Ő szent kötelességet vélt teljesíteni, a midőn a gymn. érdekében sik-

ra szállott. A mint főgondnok Nagy Elek is írja 1857. dec. 23-án: „hogy Koronka igazgató ur bona fide és teljes igyekezettel járt el, sokat fáradott, azt sem én, sem más kétségbe nem vonhatja.“ Ötven éven keresztül úgy szólva egyedül emelte ez iskola tan-, és gazdasági ügyeit, nagy szellemi erővel és kellő sikerrel, melyet bizonyíthatnak számos tanítványai egyházunkban. Ő tehát, a ki annyi munkát kitünően hajtott végre, ezt is jó rendbe akarta hozni, de nem sikerült. A valódi hiba másban volt. Nem az adósság nem fizetése, de éppen a letörlesztése onnan és az által, a honnan rendelte volt ifj. Demeter János, ez volt főtörekvése Koronka Józsefnek.

Sok zavar, per látható ez alapítvány történetében. A nemrég mult időkben is egy adóstól perrel kapá meg a gymnasium az ez alapból kikölesznözt összeget, és jelenleg is egy részecskéje guttaütésben szenved. Azonban e sok per, zavar semmit sem von le az alapítvány becséből s az ifj. Demeter János érdeméből; jóllehet nem az ő, de az apja testamentumán succedáltunk, de nem az apja, hanem az ő vagyonában. Az érdem mindenestre azé, a ki a vagyont gyűjtötte, szerezte s így, mint tulajdonos, azt először közcélra ajándékozta. Nem mindennapi az ő tette; ritka! Az ily nagyobb mérvű segélyezés csaknem egyetlen ez iskolánál. Lelkesítő, gyűjtő példaként áll az iskolánk történetében. Értékét neveli az is, hogy éppen e vidéki intézetet tartotta szeme előtt az alapítványozó; s oly célra, oly formán tette, hogy ez által az intézet fejlesztessék, erősödjék. Szóval, ő teljesen az iskola javára rendelkezett.

Sokan eszközölthetetik a nevelést, tanítást fényes városokon; de még szerfelett sokan vannak, a kik ezt nem tehetik. Az ilyenekért fontos ez a hely. A szegény ember a gazdagoknak való tudományt nem szerezheti meg; sok oldalulag magát nem mivelheti ki; azt tanulja s igyekezik elsajátítani, a mire szüksége van; tehát e tekintetben divatot nem üzhet. Iskolánk tüzhelyénél is több szegény, mint gazdag kívánt eleitől fogva melegedni. Az itt lobogó tűz erejét óhajtotta ifj. Demeter János is növelni alapítványával.

Rendesen az innen kikerültek lesznek egyházunk szolgálói, nap-számosai, míg a másunnan valók legnagyobb része elvegyül a nagy világba. Így volt ez régen s így van jelenleg is. Midőn tehát felsőbb iskoláink fontosságát mérlegeljük, ezt nem szabad kihagynunk a számításból. Egyházunk jövőjét illetőleg, ifj. Demeter Jánosnak mély és bölcs belátását hirdeti e helyre tett alapítványa.

Ő már rég hamvadozik a muzsnai temetőben, de emléke, neve él alapítványában. Elismerésünk jele ez ünnepély. Ertélreánk, utódainkra; nem parancsra rendezett, nem pénzen vett, de önkéntes s így megtisztelő rá nézve. Egy valódi keresztényt, honfit megillető ünnepélyben részesül ma ifj. Demeter János halála után 45 esztendővel.

Mai időben koszorukat szoktak tenni s virágokat hinteni a nemesen, dicsőn élők koporsójára, sirdombjára. Mi ezt nem tesszük. Legyen ifj. Demeter János koszoruja ez ünnepélyünk s ezen koszo-

ruban egy szerény virágocska leírásom, a melyben őt és alapítványát tárgyalám.*)

3.

Z á r s z ó.

Mondotta: *Kozma Ferencz* isk. felügyelő gondnok.

Mélyen tisztelt közönség! Miután türelmüket amugy is igénybe vettük, nem akarom u. n. zárbeszéddel tovább is fárasztani azt. Csupán egy pár szót engedjenek még befejezésül! Külső fény nélkül jelent meg tanintézetünk előljárósága és ifjusága a kegyelet ez ünnepén, önök előtt; de bensőség teljes hálával szívében azok emléke és neve iránt, a kik áldozataikkal lehetővé tették, hogy e tanintézet felépüljön és fennálljon, Önök elkötelező barátságos részvéte ünnepünk díszének fokozására szolgált s még inkább megerősített azon meggyőződésben, hogy ünnepeltjeink jótéteményei, a társadalom közös javának előmozdítására szolgálnak. Önök a társadalom képviselői itten, a melynek rokonszenve nekünk becses, mert midőn a multakért ünnepelünk, gondolnunk kell a jövőre is. Mi ennek tudatával bírunk s ezennel kifejezést adunk azon mély tiszteletünknek, a melylyel áldozatait oly sokszor megújított társadalmunk iránt viseltetünk.

Hozzád fordulok most intézetünk ifjusága. A te műveltségednek, jövő sorsodnak kedvező fejlődésére gondoltak jóltevőink, midőn alapítványaikat tették. Az élvezett anyagi és szellemi jótéteményt ti más módon vissza nem fizethetitek, mintha teljesezésre juttatjátok azon sok szép reményt, melyeket szülőitek, egyházatok és hazátok felőletek táplálnak. Oh szenteljétek gondtalan éveiteket e nemes kötelességnek, hogy elméteket felfegyverezve az ismeretek bőségével s sziveiteket gazdaggá téve a hála és kegyelet érzelmeivel s a vallásos és hazafiui erények drága kincseivel: meg-megújuló évtödös ünnepélyeken majdan soraitokból is mentől többetek nevét magasztalják a hálás utódok.

Mely óhajtással e hálaünnepélyt ezennel be is zárom.

*) Ifj. Demeter János gyermekkorát és kolozsvári tanulói életét illető adatokat t. Hadházi József és Benczédi Gergely urak szíveségéből kaptam, a miért e helyen szíves köszönetem nyilvánítom.